

Екологічна трагедія Чорнобиляу візуальному мистецтві: філософсько-естетичне осмислення та інтерпретації

Ольга Ліщинська

Анотація

У статті показано, що Чорнобильська аварія, яка співпала з розпадом СРСР, започаткувала новий постмодерний період культури в Україні. Вказано, що поняття «Чорнобиль» набуває метафоричного сенсу і означає глобальну екологічну, духовну, моральну трагедію, яка впливає на всі царини соціокультурного буття. Проаналізовано вплив чорнобильської трагедії на візуальне мистецтво, головню, українське. Виокремлено філософсько-естетичні лінії інтерпретації трагедії: документалізація і меморіалізація події, творення гіперреальності, антиутопічні візії, ідеї нагадування і попередження, звільнення і прийняття, а також ревіталізації і відродження. Підтвердженням послуговували твори художників, фотомитців, кінорежисерів, графіків, т.ін.

Ключові слова

Чорнобиль, візуальне мистецтво, меморіалізація, антиутопічні ідеї, ревіталізація.

Сьогодні людство зіштовхується з глобальними цивілізаційними викликами, що часом ставлять під загрозу гідне майбутнє. Серед таких викликів – екологічні проблеми, що породжують нагальну потребу гармонізації взаємин людини, суспільства і природи. Чорнобильська аварія – подія нашої історії, міцно закарбована в національну пам'ять, що стала символом трагедії, руйнування звичного мирного буття, довірливого ставлення до світу і природи. Катастрофа на атомній станції витворила особливу картину світу і призвела до появи феномена пост-Чорнобиля, що позначає певний тип мислення, свідомості, картину світу. Подія має особливе значення; вона визначила рубіж, світоглядний надлом. Як відомо, Т. Гундорова у праці «Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн»¹ цілком справедливо називає Чорнобиль знаковим символом української культури кінця ХХ ст., який розпочинає добу постмодернізму.

---

¹ ГУНДОРОВА, Т.: *Чорнобиль і віртуальність / Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн*, доступно на: <https://krytyka.com/ua/articles/chornobyl-virtualnist-i-kryzatomu> [зв. 2018-09-05]

Історіографія осмислення чорнобильської трагедії представлена творами письменників (Олесь Гончар, Ліна Костенко, Б. Олійник, І. Драч, Ю. Щербак, В. Яворівський, С. Алексієвич); науковий дискурс пов'язаний з працями насамперед Т. Гундорової, а також Н. Барановської, Г. Бондаренко, Т. Гардашук та ін. Мистецькі інтерпретації цієї трагічної події досліджують О. Баршинова, Т. Гундорова, Т. Злобіна, О. Петрова, В. Підгора, В. Сидоренко, К. Скуридіна, М. Хрушак та ін. Разом з тим наслідки катастрофи на атомній станції і через тридцять років впливають на нас, нашу культуру, мистецтво, що актуалізує науковий і пізнавальний інтерес до цієї теми.

Українське мистецтво вступило в новий постмодерний період культури наприкінці ХХ ст. Історично-культурні реалії, що спричинили перехід від радянського періоду через пострадянський до постмодерного – це падіння Берлінської стіни і розпад СРСР, здобуття цілим рядом держав незалежності, у тому числі і набуття суверенності Україною. Цей тектонічний зсув культурних пластів, як у світовому масштабі, так і в національному, збігся в часі з аварією на Чорнобильській АЕС.

Мислителі і філософи констатують потужний демаркаційний вплив чорнобильської трагедії та світову історію і геополітику.

Глибокий філософський аналіз впливу катастрофи на культуру здійснила Т. Гундорова. Дослідниця називає Чорнобиль символічною подією, повною широких смислів і значень. Апелує до думок відомих філософів². Так, Поль Вірлію у праці «Інформаційна бомба. Стратегія обману» пов'язує Чорнобиль з початком нового цивілізаційного етапу і формуванням нової картини світу. Аналогічно Ж. Бодріяр вважає, що чорнобильська аварія задає нову глобальну конфігурацію Європи; а реальність Чорнобиля є значно потужнішою і вражає більше, ніж найнеймовірніші віртуальні війни.

Розширюючи контекст осмислення екологічної аварії, Т. Гундорова прослідковує поширення з 1980-х рр. топосу «духовного Чорнобиля» як символу руйнівної катастрофи³. «Духовний Чорнобиль» охоплює всі царини соціокультурної реальності в Україні – духовність, культуру, екологію, мову і позначає загрози для духовно-релігійного, національного буття. Т. Гундорова, окреслюючи вплив Чорнобиля на українську культуру, вважає, що він зруйнував звичну картину світу, знищив буттєву лінійність⁴. породив світ гіперреальності з особливим часопростором, з новими образами віртуальної реальності: мутантами, монстрами, пороженчею.

Поняття «Чорнобиль» для українства виходять далеко за межі історичної події, локалізованої в просторі/часі, а набуває сенсу метафори. Це означення трагедії, катастрофи, руйнації, болю, страждання. Поняття «Чорнобиль» вбирає увесь обшир екологічних бід: це і понівечена радіацією земля, і забруднене довкілля, і низка глобальних загроз, а також соціальні хвороби, особистісні кризи, втрати, спустошення, самотність. «Чорнобиль» – екологічне лихо, що торкається кожного: втрата/руйнування

---

² ГУНДОРОВА, Т.: Пост-Чорнобиль: катастрофізм як нова національна ідея, доступно на: <http://life.pravda.com.ua/columns/2012/04/26/101231/> [зв. 2018-09-05]

³ Там же.

⁴ ГУНДОРОВА, Т.: *Чорнобиль і віртуальність / Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн*, доступно на: https://krytyka.com/ua/articles/chornobyl-virtualnist-i-kryzamyu_ [зв. 2018-09-05]

свого дому, відрив від материнської землі, природи, згуба внутрішнього і зовнішнього миру.

Чорнобиль як феномен трагедії впливає на всю сучасну культуру. Художня царина також звертається до екологічної катастрофи. Митці рефлексують, розмірковують, висловлюються, вони втягнуті в орбіту соціокультурного буття, відчують суспільні потрясіння і реагують на них у креативний спосіб через літературні твори, картини, кінострічки, пісні і т.ін. Так з'являється унікальний феномен, названий дослідниками «пост-чорнобильський арт».

До осмислення масштабів трагедії звертаються діячі світової культури з різних мистецьких царин. Показовими літературними творами є п'єса Ф. Ландрі «Повернення до Прип'яті»; книги Ф. Пола, Дж. Роллінза, М. К. Сміта, Г. Тенева, Дж. Шепарда. Радянський композитор вірменського походження М. Тарівердієв створив симфонію для органу «Чорнобиль». Це один з останніх творів композитора, виник спонтанно під великим враженням після відвідування зараженої зони невдовзі після аварії.

У візуальному мистецтві чорнобильська тематика представлена кількома лініями філософсько-естетичних інтерпретацій: документалізація/меморіалізація події, творення гіпер-/віртуальної реальності, антиутопічні візії, ідеї нагадування/попередження, звільнення, прийняття, а також ревіталізація, відродження і нове буття.

Вагомим вектором відтворення екологічної трагедії у візуальному мистецтві є документалізація, репродукованість, меморіалізація Чорнобиля як катастрофи вселенського масштабу. Для митців важливим є збереження пам'яті про вибух і післяаварійний час. Цю функцію вдало виконують фотомитці, які з перших днів фіксують окремі куточки вражених радіацією місць і творять документальну історію події. Прикладом слугує фототрилогія А. Бородавки й О. Анісімова «Ляльки Чорнобиля», «Обличчя Чорнобиля» і «Дороги Чорнобиля». У трилогії поміщено унікальні чорно-білі світлини, що яскраво передають події у районі постраждалого Чорнобиля. Тут також зафіксовано життя тридцяти самоселів зони відчуження, з фотографіями, прямою мовою, унікальними документами.

2002 р. побачила світ фотокнига журналіста і ліквідатора М. Загребі «Пропусти Чорнобиль крізь серце», що являє собою розповідь про поліський край, понівечений радіацією. Варто згадати також твори фотографів Юрія Косіна і Віктора Маруценка, що присвятили цілий ряд своїх робіт меморіалізації трагічної події.

Серйозний пласт мистецького осмислення катастрофи на ЧАЕС становить творчість кінематографістів, як українських, так і світових. Американські документалістки Холлі Морріс і Енн Богарт 2015 р. зняли фільм про жінок «The Babushkas of Chernobyl» («Чорнобильські бабусі»). Основою проекту послужила їх поїздка у 2010 р. в зону відчуження. Це свого роду кінодокумент про мешканок чорнобильської зони, про їх любов до рідної землі, силу духу, відчайдушність, почуття гумору.

Ідею меморіалізації Чорнобиля як катастрофи макро- і мікромасштабу активно репрезентують художні стрічки. Так, у 1990 р. з'явився один з перших художніх фільмів про Чорнобильську трагедію – «Розпад». У 2006 р. була знята стрічка О. Байрак «Аврора».

У 2011 р. вийшли два українських фільми, присвячені чорнобильській аварії: «У суботу» та «Земля забуття». Перший фільм, режисера О. Міндадзе, присвячений дню 26 квітня 1986 р., першим двадцяти чотирьом годинам з моменту вибуху. Субота з

вихідного дня для відпочинку і розваг враз перетворилася у тягар, нестерпну ношу, від якої неможливо звільнитися. Україно-французька стрічка «Земля забуття», режисера М. Боганіма (з Ольгою Куриленко в головній ролі), драматична розповідь про вплив аварії на життя кількох сімей, зруйнованих доль, понівечених трагічним вибухом.

Варто згадати фільм «Голоси Чорнобиля» люксембурзького режисера Пола Крухтена за твором лауреатки Нобелівської премії з літератури 2015 р. С. Алексієвич «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього». Фільм говорить вустами свідків Чорнобильської катастрофи. У стрічці, як і в книзі, звучать голоси, лунають розповіді постраждалих: мешканців зони, вчителів, лікарів, ліквідаторів, рідних загиблих.

Ще одним вектором візуальних філософсько-естетичних інтерпретацій Чорнобиля є антиутопічні візії, ідея нагадування/попередження для всіх прийдешніх поколінь.

Вказані ідеї вдало репрезентують твори П. Ємця, художника, ліквідатора наслідків аварії. Його називають першопрохідцем чорнобильської теми в малярстві⁵. Пейзажі митця стали історичними документами катастрофи: зображені міста, села, що вже щезли з лиця землі, портретовані учасники ліквідації аварії. Разом з тим багато полотен наповнені апокаліптичним звучанням, творять страшну антиутопію Чорнобильської зони.

Антиутопічним настроєм пронизані твори чорнобильської тематики Р. Гуменюка, Х. Катракіс, Ю. Нікітіна, Г. Сенченка. Так, Р. Гуменюк вперше потрапив в Чорнобиль в 2009 р., будучи під великим враженням, одразу створив двадцять чотири полотна. Трагічна сторінка життя Христини Катракіс – втрата новонародженої дитини – зумовлена її перебуванням в безпосередній близькості до Чорнобиля під час аварії. Мисткиня знайшла порятунок в роботі. Так народилася серія картин «Зона», пронизана болем, жалобою, спустошенням.

Антиутопічні ідеї в осмисленні трагедії звучать і в музичній (пісенній) культурі. Так, Андріано Челентано у 2009 р. випустив пісню і відеоролик «Сни про Чорнобиль», в яких порушує проблему танення льодовиків, загрози підтоплення територій, небезпеки зброї масового ураження, насильства. Загрозливі пейзажі, похмурі картини, ядерний гриб – і на фоні виринає силует Чорнобильської АЕС. Апокаліптичний настрій музичного твору А. Челентано має на меті спонукати людство усвідомити глобальні загрози і рішуче приєднатися до боротьби за збереження довкілля.

Мистецьке осмислення екологічної катастрофи пов'язане з творенням гіпер-/віртуальної реальності. Чорнобиль – це місце, де час зупинився. Тут можна доторкнутися до законсервованих атрибутів і артефактів радянської доби: меблі, портрети радянських функціонерів, плакати, іграшки, т. ін. 2005 р. стартував проект «Діти-привиди». Його ініціатори, С. Абрамчук і В. Школярів, дітьми стали свідками катастрофи⁶. У Прип'ять запросили кількох художників з різних країн. Так з'явилися графіті на стінах будинків покинутого міста: тіні дітей, що граються, бігають, стрибають, сміються і плачуть. На одній стіні намальована дівчинка в короткому платтячку і з бантиками намагається дотягнутися до реальної кнопки ліфта; на іншій – хлопчик пускає мильні бульбашки. За

⁵ ПІДГОРА, В.: Сталкер Чорнобильської зони, В: *Культура*, 1990, №4-5, с. 63, доступно на: <http://elib.nplu.org/view.html?id=3116> [зв. 2018-09-12]

⁶ БОНДАРЕНКО, Г.: Чорнобиль: у вимірі постгуманізму. В: *Народна творчість та етнографія*, 2007, №2, с. 123, доступно на: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43213/22-Bondarenko.pdf?sequence=1> [зв. 2018-09-17]

задумом, митці намагалися відобразити відчай мертвого міста, дати відчуті німий крик дітей-тіней, що існують лише як фантоми віртуального простору.

Чорнобиль постає як терен паралельного існування віртуальних часових і буттєвих шарів: минулого і сьогодення, мирного доаварійного життя і апокаліптичного «мертвого» району. У цьому руслі доречно згадати музичний варіант інтерпретації теми. У 2014 р. учасники легендарного Pink Floyd в ювілейному перевиданні альбому «The Division Bell» записали пісню і зняли кліп на композицію «Marooned». Мистецький задум – раптова зміна кадрів Прип'яті нинішньої, покинутої, знекровленої території і картини цвітучого, повноголосого, оживленого міста. Дихотомія живе/мертве, цвітуче/зруйноване, кольорове/монохромне посилює відчуття примарності, гіперреальності. Чорнобиль у нашій свідомості породжує уявний світ, в якому неможливо відрізнити дійсність від фантазії. А це своєю чергою породжує міфи довкола зони відчуження.

Чорнобильську міфотворчість і фольклоризацію зони розкриває Г. Бондаренко⁷. Дослідниця фіксує поствибухову міфологізацію, яка триває і досі. На основі етнографічного матеріалу дослідниця наводить передавані мешканцями міфи про чудотворні ікони (наприклад, ікона св. Миколи-Угодника з Чорнобильського Свято-Іллінського храму, св. Феодосія Чернігівського, заступника міста Чернігова, розташованого за 60 км від реактора, яке дивом оминула радіоактивна хмара). Мають місце оповіді про чорнобильський вибух як кару за знівечені могили чорнобильських цадиків, які жили тут з кн. XVIII до поч. XX ст.

Варто також наголосити на вагомості такого філософсько-естетичного вектора у візуальних осмисленнях Чорнобиля як катарсичне звільнення, прийняття, націленість на ревіталізацію.

У цьому руслі показовою є творчість М. Приймаченко, яка мешкала в с. Болотня на Київщині в Чорнобильській зоні. Художниця створила кілька неймовірних картин на чорнобильську тематику: «Галочка літає свого хазяїна шукає», «Пам'яті Валерія Ходімчука», «Кочубарки», «Четвертий енергоблок». Особливо вражає остання картина, створена 1988 р.: енергоблок змальовано заквітчаним, увінчаним птаством, довкола хлопці і дівчата в національних строях. До картини М. Приймаченко додала підпис: «Отаким снівся четвертий блок. По ньому будуть рости квіточки. А будуть нести діточки квіточки. Як пам'ятник буде навек. Коло нього будуть прилітати голубочки. Наші герої спасли нас. Пішли від нас»⁸. Міфологізоване світосприйняття, райдужна колористичність і життєствердний оптимізм народної майстрині вселяють віру у відродження чорнобильської землі.

Місію творення нового мислення і світогляду художніми засобами виконує асоціація дизайнерів-графіків «4-й Блок». Ініціатором її створення і очільником є О. Векленко, ліквідатор аварії на Чорнобильській станції, художник, професор Харківського державного університету дизайну і мистецтва. Асоціація заснована в 1991 р. з нагоди п'ятиріччя аварії, назву обрали на згадку про вибух четвертого енергоблоку ЧАЕС. Учасники асоціації проводять трієнале: міжнародний фестиваль графічного дизайну.

---

⁷ Там же, с.125-126.

⁸ ВОРОН, Б.: Чорнобильський бестіарій Марії Приймаченко. В: *Мистецький альманах Артеc*, доступно на: <https://artes-almanac.com/maria-prymachenko/> [зв. 2018-09-17]

Мистецький форум має значний міжнародний резонанс, збирає кращих графіків світу, об'єднаних ідеєю захисту довкілля. Учасники займаються активною мистецькою і просвітницькою екологічною діяльністю, проводять конференції, форуми, майстер-класи. Еко-трієнале 2018 р. пройшло під загальною темою «Жіночий погляд: заклик до дії». Митці висловлювалися у трьох головних номінаціях: мир, любов, надія. В рамках трієнале 2018 р. відбулася презентація книги О. Векленка «Чорнобиль: етюди з натури». Як засвідчує діяльність асоціації дизайнерів через творчість приходить звільнення від негативного досвіду, прийняття і звільнення від болісного пережиття трагедії, а також відродження віри у світ і пошук шляхів оздоровлення.

Дуже вдалим доповненням попередніх міркувань щодо ідеї ревіталазації зони відчуження є нещодавно створений мурал в місті Чорнобилі. Португальський стріт-арт художник Антоніо Коррейя (Pantonio) до 30-ї річниці катастрофи на АЕС розписав стіни покинутого будинку. Малюнок зображує зародження нового життя після техногенної катастрофи, кролики на стіні символізують відродження всього живого на цій території.

За влучним висловом Г. Бондаренко, Чорнобиль започаткував новий екологічний світогляд, світосприйняття і спосіб життя⁹. Формування нової екологічної культури може бути успішним тільки при активному залученні у цей процес різних царин соціокультурного буття. Вагому роль відіграють загальнокультурні і мистецькі акції. Добрим прикладом слугує Всеукраїнський land art симпозиум «Простір покордоння», який відбувається, починаючи з 1997 р., поблизу с. Могриця Сумської області. Ініціаторкою та рушійною силою цього проекту з моменту виникнення і донині є Ганна Гідора. Краса природи, її неповторність, а також наслідки наступу людини та цивілізації і нищення довкілля лягають в основу мистецьких робіт, створених в природі і з природного матеріалу¹⁰. У 2018 р. влаштували вже двадцять перший симпозиум. На сьогодні симпозиум «Простір покордоння» є масштабною платформою для всеукраїнських мистецьких практик та обміну досвідом щодо взаємодії мистецтва і довкілля.

І таких прикладів культурних заходів екологічного спрямування є доволі багато: мистецько-екологічні фестивалі «Трипільське коло», «Натура-фест», «ЕкоЧашка» (Київ), «Карпатський протяг» (Івано-Франківськ), «ЛісРук» (Ірпінь), «ЕКОняка», «дЕКОрація» (Львів), всеукраїнська подія «Чистofest» і т.ін.

Підсумовуючи, варто зазначити, що вплив Чорнобильської катастрофи відчутний донині у всіх царинах сучасної культури. У візуальному мистецтві її осмислення й інтерпретація відбувається через такі філософсько-естетичні вектори: документалізація/меморіалізація події, творення гіпер-/віртуальної реальності, антиутопічні візії, нагадування/попередження, звільнення, прийняття, а також відродження і утвердження нового буття.

---

⁹ БОНДАРЕНКО, Г.: Чорнобиль: у вимірі постгуманізму. В: *Народна творчість та етнографія*, 2007, №2, с. 122, доступно на:

<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43213/22-Bondarenko.pdf?sequence=1> [зв. 2018-09-17]

¹⁰ Див. напр. МОЛЯР, Е.: *Первый парк ленд-арта в Украине*, доступно на: <http://www.artukraine.com.ua/articles/1537.html#>. UdWA2X SLBzs. [зв. 2018-09-16] СИДОРЕНКО, В.: *Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: Розвиток візуального мистецтва України ХХ-ХХІ ст.* Київ: ВХ[студіо], 2008, с. 126–127.

ЛІТЕРАТУРА

- БОНДАРЕНКО, Г.: Чорнобиль: у вимірі постгуманізму. В: *Народна творчість та етнографія*, 2007, № 2, с. 121–126. Доступно на: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/43213/22-Bondarenko.pdf?sequence=1> [зв. 2018-09-17]
- ВОРОН, Б.: Чорнобильський бестіарій Марії Приймаченко. В: *Мистецький альманах Artes*. Доступно на: <https://artes-almanac.com/maria-pryimachenko/> [зв. 2018-09-17]
- ГУНДОРОВА, Т.: *Пост-Чорнобиль: катастрофізм як нова національна ідея*. Доступно на: <http://life.pravda.com.ua/columns/2012/04/26/101231/> [зв. 2018-09-05]
- ГУНДОРОВА, Т.: *Чорнобиль і віртуальність / Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн*. Доступно на: <https://krytyka.com/ua/articles/chornobyl-virtualnist-i-kryza-movy> [зв. 2018-09-05]
- МОЛЯР, Е.: *Первый парк ленд-арта в Украине*. Доступно на: http://www.artukraine.com.ua/articles/1537.html#_UdWA2XSLBzs. [зв. 2018-09-16]
- ПІДГОРА, В.: Сталкер Чорнобильської зони. В: *Культура*, 1990, №4-5, с. 41–63. Доступно на: <http://elib.nplu.org/view.html?id=3116> [зв. 2018-09-12]
- СИДОРЕНКО, В.: *Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: Розвиток візуального мистецтва України ХХ–ХХІ ст.* Київ : ВХ[студіо], 2008, 187 с. ISBN 966-226-020-5 : 207.00

Ekologická tragédia Černobyľu vo vizuálnom umení: filozoficko-estetické chápanie a interpretácie

V príspevku sa poukazuje na to, že černobyľská havária, ktorá sa udiala súbežne s rozpadom ZSSR, odštartovala nové postmoderné obdobie kultúry na Ukrajine. Vysvetľuje sa, že pojem „Černobyľ“ získava metaforický zmysel a označuje globálnu ekologickú, duchovnú a morálnu tragédiu, ktorá vplýva na všetky oblasti sociokultúrnej existencie. Autorka analyzuje vplyv černobyľskej tragédie na výtvarné umenie, hlavne ukrajinské. Vydeľuje filozoficko-estetické línie interpretácie danej tragédie: dokumentovanie a pripomínanie si udalostí, vytváranie hyperreality, anti-utopistické vízie, myšlienky spomínania a varovania, oslobodenia a prijatia, a tiež revitalizácie a obnovy. Na ich potvrdenie slúžili diela maliarov, umeleckých fotografov, režisérov filmov, grafikov a iných.

Liščynsjka Oľha

Kandidátka filozofických vied, docentka Katedry teórie a histórie kultúry
Univerzity Ivana Franka vo Lvove
olha_lim@ukr.net

Ліщинська Ольга

К.філос.н., доц. кафедри
теорії та історії культури
Львівського національного
університету ім.І. Франка
olha_lim@ukr.net